

Tribuna Ateneu
19 de novembre
Conferència d'Antonio Ramírez
Responsable de les llibreries *La Central*

Entre el cru i el cuit: el llibre sense mediadors

Fa unes setmanes, durant la passada fira del Llibre de Frankfurt, una enquesta entre un miler de professionals del sector donava l'any 2018 com la data en la que arribaria el predomini definitiu del llibre digital vers el llibre de paper.

La importància d'aquesta hipòtesi sobre el futur immediat del llibre no és tant si la data pot ser encertada o no, com el fet que, des de l'interior del món editorial, s'accepta com una cosa indiscutible. Molts gestors de la gran indústria del llibre ja no pensen que tal perspectiva sigui un pronòstic més o menys creïble, si no que l'assumeixen com un diagnòstic veraç, com una línia estratègica de treball, un d'aquells punts de fuga que els permet marcar el full de ruta per als propers anys. Així doncs, ara ja no parlem de futur, sinó de present, no d'una cosa que podria passar, sinó d'alguna cosa per la que molts, des de l'interior, ja estan treballant; això vol dir que estan invertint i adaptant les seves empreses amb aquesta orientació, alhora que van reduint o desmuntant les restes que encara segueixen vinculades al sistema tradicional.

Tot i això, no es pot afirmar que aquest canvi estratègic respongui a una preferència constatada dels lectors pel llibre digital. Al contrari, se situa per davant i tracta d'arrossegar-los i això és el que intentarem demostrar.

És indubtable que s'ha consolidat una nova manera de llegir textos electrònics: una bona part, o la majoria, de les nostres lectures són textos que només existeixen als nostres ordinadors. Molts observadors pensen que de la mateixa manera que ens hem habituat a la lectura de blocs, pàgines web i correus electrònics, en poc temps preferirem llegir els llibres a la pantalla abans que sobre el paper; és només qüestió de temps i de perfeccionar alguns detalls tècnics. Des de la banda dels autors, agents i editors la preocupació radica en la necessitat de perfeccionar el rigorós control dels drets d'autor, però ningú posa en dubte que finalment s'aconseguiran vèncer les reticències d'uns i altres.

La multiplicació dels textos electrònics que circulen per la xarxa, inimaginable fa tan sols tres anys, ens obliga a repensar el llibre com un element més d'un ecosistema global que es transforma amb la força de la tramuntana, i hem de parar molta atenció a la frontera entre les noves maneres de llegir i la lectura del que podem seguir anomenant un "llibre", digital o en paper. podríem distingir una gran bifurcació, una fractura que determina dues esferes clarament diferenciades:

a) La circulació de textos immediats, “líquids” o nascuts per fluir: textos que tan aviat com surten del teclat de l'autor s'ofereixen a múltiples lectors, es propaguen transformant-se en noves lectures i reescriptures indefinidament, sense autoria reconeguda, sense estabilitat, sense que mai puguem estar segurs de que el què hem llegit avui sigui el mateix que altres llegiren ahir, però sense que això tingui la més mínima importància. Ens referim als correus electrònics, als blocs, als xats i grups de discussió, als textos de pàgines web més o menys duradores o del tot efímeres. Textos escrits per fluir, per propagar-se, que trenquen el sentit clàssic del concepte “publicar” -fer públic. Ara, per a aquests textos “líquids” publicar significa ser llançat en brut a la xarxa, oferir-se a la manipulació, a la còpia i a la reutilització perpètua. Podríem denominar aquests textos nascuts per fluir, “textos crus”: més que d'un acte d'escriptura, sorgeixen de la circulació mateixa, no arrenquen d'un emissor a un receptor, sinó que immediatament pertanyen a un món de lectura-escriptura que els devora i els retorna sense solució de continuïtat.

b) Davant el flux de textos “crus” situaríem la circulació de textos “cuïts”, és a dir, textos sotmesos a un procés d'edició en el que han participat múltiples coautors, des de l'agent literari i l'editor fins al maquetador i el dissenyador, l'il·lustrador, etc. En aquest sentit, editar i publicar seria sobre tot fixar una forma i establir una autoria, una “autoritat” en virtut de la qual el text serà atribuït a un creador, beneficiari dels rèdits i també responsable legal, sense el vist-i-plau del qual el text no podrà ser posteriorment modificat. Podem estar segurs que avui llegim el mateix que, per exemple, durant segle i mig han llegit milions de persones. Qui s'atreviria a alterar el final de Guerra i Pau, i, per simpatia amb el Príncep Andrei, evitar la seva mort? Des del Renaixement, editar i publicar un llibre ha estat sobre tot una feina col·lectiva que reuneix funcions bàsiques com seleccionar el text, fixar-lo, donar-li estabilitat i dotarlo de forma. La idea de “cocció” pot ser una bona metàfora per entendre el procés de l'edició. Pròpiament, només podríem seguir anomenant “llibre” als resultats complets d'un procés d'edició entès així: unitats textuais coherents, amb identitat pròpia, més o menys estables i finites, amb autoria reconeguda i protegida, independents del suport material amb el que circulen. I dir alguna cosa com ara: “Llibre: conjunt de textos cuïts”.

Una metàfora que ens permet pensar que, més enllà del suport, l'important seria, en el conjunt de l'ecosistema, distingir l'esfera del “cru”, dels textos nascuts per fluir, d'aquella altra en la que prevalen els textos “cuïts”, forjats per romandre estables. Acceptant que la gran bifurcació es produeix en aquestes dues esferes, mentre estiguem en l'esfera del “cuit” la diferència entre el paper i el digital seria un detall menor; en aquesta esfera el més important en tot cas seria distingir entre els millors editors i els més vulgars, saber si els mètodes de preparació i la temperatura de cocció han estat els més adequats.

Però, què significa acceptar aquesta transició sense solució de continuïtat del paper al digital? Podem estar segurs, com aposten molts des de l'interior de la indústria editorial, de que la transformació del seu suport clàssic no alterarà radicalment les condicions per a la creació i la difusió de la literatura i l'assaig humanístic? Podem creure, com fan molts dins el món del llibre, que si romanem en l'esfera del "cuit" la continuïtat està garantida? L'editor que ve serà un simple "gestor d'informació desmaterialitzada", sense cap relació amb els objectes físics?

Acceptem que el que passa en l'esfera del "cru" és una altra cosa. Allà sorgeixen expressions artístiques i activitats crítiques completament diverses i sovint allunyades de la tradició: composicions on els textos s'integren amb imatges de vídeo o amb gravacions sonores, creacions a múltiples veus en continua transformació, cadenes de missatges, fòrums de discussió, blocs d'activistes i pàgines de denuncia capaces de mobilitzar milers de persones, capaces de canviar una determinada política, de traspalsar unes eleccions o fer trontollar un govern. Fenòmens inèdits que en molts aspectes s'allunyen de la creació literària i de la reflexió humanística tal com fins ara les havíem conegudes.

Però, apartem-nos per un moment del món del "cru" i entretinguem-nos en la circulació dels textos "cuïts". Hi ha com a mínim un front en el que l'opció digital ha avançat gairebé sense oposició: l'edició especialitzada de llibres i revistes de caire científic i tècnic. Aquí, en poc més d'un llustre, el panorama de l'edició ha canviat radicalment: moltes revistes científiques especialitzades, lligades a universitats o centres d'investigació, han deixat de publicar-se en paper i només estan disponibles en format digital. Certament, el model d'edició tradicional era del tot insostenible pels alts costos d'edició i l'escàs nombre i altíssim preu de les subscripcions (la majoria biblioteques universitàries). Però ha estat sobre tot l'existència de tres grans empreses que dominen el mercat mundial de l'edició tècnica, jurídica i científica (Thomson, Wolters Kluwer, ReedElsevier) el que ha accelerat el canvi; mitjançant fortes inversions en tecnologia han aconseguit dirigir de ple aquesta branca de l'edició cap el suport digital. Aquí el paper no ha oposat cap mena de resistència i els avenços han resultat tan espectaculars com irreversibles.

A molts investigadors (historiadors, sociòlegs i filòlegs) els ha semblat que el model de l'edició científica digital pot ser una alternativa a les carències de l'edició humanística tradicional, on publicar monografies i tesis doctorals és cada cop més difícil. Paral·lelament, projectes com la gran biblioteca digital de Google Book Search, en el que s'han invertit milers de milions de dòlars per digitalitzar els fons de les principals biblioteques americanes i d'algunes europees, apareixen com una panacea. Aquest projecte no només permetrà

accedir a pràcticament qualsevol llibre, a més a més, gràcies a la potència dels seus algorismes de recerca, ofereix possibilitats infinites per a la recuperació de la informació. En el seu origen, el projecte va despertar gran entusiasme però al mateix temps va suscitar les reticències de bona part dels editors, sobre tot europeus, ja que s'acabaven digitalitzant no només obres de domini públic sinó fins i tot obres subjectes al pagament de drets. El projecte es va veure parcialment frenat per aquesta decidida oposició que va acabar als tribunals; el passat 28 d'octubre es va resoldre amb un acord pel que Google es compromet a pagar 45 milions de dòlars pel copyright del llibres ja digitalitzats i a més una part proporcional de les vendes dels nous llibres digitals. En realitat, ben pensat: una bicoca. Superat doncs aquest escull, el projecte continua. Amb el seu desenvolupament, s'haurien completat els fonaments de la gran biblioteca universal que tantes vegades van imaginar els poetes. Segons estimacions de Google, estem parlant d'entre 7 i 10 milions de llibres escanejats i amb el seu contingut estratègicament indexat i classificat: una part immensa del patrimoni cultural de la humanitat accessible amb una immediatesa i una precisió que cap visionari hauria mai imaginat. Ara bé, tot això queda en mans d'una única empresa gràcies al poder computacional dels seus motors de cerca, cosa que li atorga una avantatge insuperable davant altres projectes paral·lels de construir biblioteques digitals; competidors tan poderosos com Microsoft ho han deixat córrer.

Potser hi ha un punt confús en la perspectiva del tot digital que no sembla enverdir-se: conservem i recuperem millor un patrimoni bibliogràfic que prèviament ha viscut com paper, però, com s'afegiran els nous valors? Com trobaran els futurs lectors els nous llibres que desitjaran llegir en aquest univers digital proper, immens, infinit, en el que localitzar qualsevol text des de qualsevol lloc serà sempre possible i immediat? En la resposta habitual es confia simplement en les possibilitats ofertes pels propis buscadors; no obstant, es cau en una sèrie de tòpics sobre els que caldria rumiar una mica:

1- El primer tòpic que detectem té molt a veure amb la manera com avui es troben els llibres i el lectors: solem creure que quan tria una nova lectura, el lector coneix perfectament allò que busca.

Aquesta és una hipòtesi derivada del model de lectura científic i tècnic, molt del gust també de filòlegs i investigadors universitaris. L'especialista i l'estudiant saben sempre què han de llegir ja que els propis textos llegits el condueixen i li indiquen les noves lectures que precisa. A més, en un entorn digital, és més fàcil localitzar i seguir altres investigadors que tracten temes afins per així conèixer de primera mà els seus treballs. Però fora del món universitari, gairebé ningú llegeix seguint aquestes pautes d'especialista. Un lector corrent ben poques vegades coneix amb exactitud allò que li ve de gust llegir, només disposa dels indicis i les figures canviants d'unes expectatives difuses i imprecises. Aquí és el llibre el que delimita i crea el *topos*: serà quan

acabi la lectura quan podrà formular els motius que l'han portat fins a ella. No podrà doncs dir que ha anat a buscar tal llibre per què sabia que era el que més convenia a certes necessitats que ja coneixíem, més aviat és al contrari: és el llibre el que ha inventat la seva pròpia necessitat; són els llibres llegits els que ens permeten nombrar les nostres expectatives i no al revés.

Apresiasi que són vàlides per un conjunt molt ampli de lectures "corrents", que van des de les lectures de novel·les d'entreteniment, les d'autoexploració personal, fins a les de creació literària de qualitat i d'assaigs crítics; lectures en les que el lector tria sobre tot guiant-se per indicis i intuïcions, on el llibre no es localitza seguint una prescripció clara; llibre i lector es troben en un vagabundejar lliure i difús, en el que també contenen les dificultats, les limitacions i l'oportunitat. Aquí, trobar no és localitzar: la lògica de la trobada no és la lògica de la necessitat. És la lògica del desig, impossible de tancar en un algoritme numèric.

El llibre de paper posseeix un conjunt d'engranatges amb la funció de permetre l'orientació del lector, oferint-li els indicis per a l'elecció de les seves pròximes lectures; són mecanismes eficaços però invisibles, es troben sempre davant nostre però sense que gairebé els notem i el seu funcionament ens sembla del tot natural. Bona part d'aquests dispositius estan inscrits en la forma material del llibre, en són indissociables. Les peculiaritats de la forma del llibre -la tipografia, els formats, les il·lustracions, els colors, els símbols editorials, les col·leccions, les faixes, les frases de la solapa o la contraportada constitueixen un llenguatge particular amb el qual els editors despleguen la seva eloqüència per intentar seduir els lectors atents. Els significats i les regles pròpies d'aquest llenguatge s'han definit després de segles d'història, conformen un paisatge ple de sentit per als lectors, en el que escollir una nova lectura és sobre tot un joc, un moment de plaer. Ens preguntem llavors quin serà el preu que pagarem si llencem tot això per la borda; no només perquè prescindirem d'un patrimoni cultural complex, sinó perquè la seva funció en el conjunt del sistema llibre, tal com avui el coneixem, és molt més determinant del que pot semblar a simple vista.

2- Un altre tòpic sobre el que hauríem de reflexionar és suposar que com més a prop estiguin el creador i el receptor, com més directa sigui la relació entre autor i lector, més pura i més diàfana serà la recepció de l'obra.

En la manera de pensar l'obra literària hi ha generalment una fascinació per l'autor, pel creador. Prové d'una vella idea romàntica, però sobre tot, justifica el principi sobre el que es recolza l'eix econòmic del llibre modern: com convertir les creacions de la imaginació en objectes de consum. Per als agents literaris, per als polítics que es preocupen per enaltir la cultura nacional, per als mitjans de comunicació que busquen figures memorables, per als publicistes editorials i sobretot per als propis creadors, l'autor ho és tot; només així l'obra,

el producte genial de la seva ment única, pot ser convertida en valor de canvi. En aquesta perspectiva quasi mítica es considera que si entre el creador i el receptor, entre l'autor i el lector, han existit intermediaris -editors, difusors, crítics, llibreters- només ha estat per les inevitables i arcaiques exigències del llibre de paper. Per tant, és fàcil postular la hipòtesi que, en essència, sense ells tot serà més ric i fluid.

Però potser no és tan senzill. Les coses es veuen d'una altra manera si contemplem el camí que va de l'autor al lector no com un trajecte pla on les etapes per superar serien exclusivament pràctiques, sinó com un procés complex i obert en el que intervenen múltiples agents mediadors. I parlem de mediadors en el sentit d'agents capaços de transformar amb la seva intervenció el valor de l'objecte mediat. Volem dir amb això que el llibre que arriba a les mans del lector mai és la mateixa obra que va sortir de la "ploma" de l'autor; i no només perquè amb cada etapa el procés editorial s'ha anat transformant: apareix al costat d'altres en una mateixa col·lecció, presentant-se de cop emparentat amb una sèrie d'obres i d'autors ja consagrats; la il·lustració de la coberta recorda tal o qual gènere i la tipografia evoca una certa tradició o, al contrari, un desig de renovació i canvi; les notes de la contracoberta o les freses de la faixa de promoció, citin altres autors que el lector coneix. Són, tot plegat, gestos que transformen el llibre: són com capes de valor que s'afegeixen a cada pas, embolcalls de símbols que distingeixen un llibre d'un altre i gràcies als quals el lector troba el llibre que buscava.

Precisament, allà on el lector s'enfronta a noves lectures per llegir, a la llibreria, el llibre segueix patint noves transmutacions. El llibreter és aquell intermediari silenciós, amb la labor -poques vegades reconeguda- de situar-se sempre del costat del lector, tractant de veure el llibre amb els seus ulls. Lluny de ser constructor de cànons, és peculiaritat del llibreter la seva capacitat per associar lectures, per proposar la continuïtat entre textos aparentment distants, per crear familiaritats que no poden ser formulades d'altre manera, per mostrar jerarquies que només poden ser suggerides. La seva no és una lectura que es pregunti només per les propietats estilístiques d'un text, per la seva coherència argumental, per les seves qualitats estètiques; el llibreter procura anticipar-se a l'eventual lectura que farà un conjunt de persones, els gustos i els itineraris lectors dels quals pot distingir. Indaga sobre els requisits previs que exigeix un text, sobre les altres lectures que evoca, l'imagina en diferents situacions de lectura, assaja les seves possibles relacions de "bon veïnatge", el situa en l'immens caseller que el permet organitzar i classificar aquesta biblioteca imaginària que comparteix amb la comunitat de lectors amb la qual dialoga. En aquest sentit, el llibreter no és tant un prescriptor sinó més aviat un propiciador, una mena d'alcajota que va teixint les seves intrigues i els seus paranys aprofitant no només els textos sinó també i molt particularment, tot el

que l'envolta; les peculiaritats de la forma del llibre constitueixen la seva veritable matèria primera. .

3.- Un tercer tòpic que també cal posar en dubte es donar per suposat que el fet que una obra destaquí per damunt de les altres només depèn de les seves pròpies qualitats. Hem dit que en el sistema de l'edició clàssica, el llibre, travessa diverses portalades que el van transformant. Però no tots els llibres ho fan amb la mateixa sort. El sistema editorial és per sí mateix un mecanisme de selecció i jerarquització, amb tots els seus defectes i distorsions, la seva essència és posseir un conjunt de filtres amb els que detectar i destacar entre la infinitat de textos privats (crus) aquells que mereixen ser convertits en públics, depurant-los, fixant-los i dotant-los d'una forma. De bon començament, el llibre només és un objecte material, però un cop es posa en circulació, en certes ocasions, es transforma i es "consagra"; és a dir, es converteix en receptor i portador de valors simbòlics, valors compartits i reconeguts per un grup més o menys ampli de lectors; en canvi, en moltes altres ocasions –la majoria-, el llibre queda com les escorrialles de pasta de paper.

Eliminado: ¶

Els dispositius del sistema modern de circulació de llibres permeten assenyalar un llibre entre altres possibles i conferir-li un estatus particular, reconegut i acceptat per tots sense necessitat de cap imposició; la seva eficàcia es la clau sobre la que reposa el conjunt del sistema. Sovint hem dit que és injust o cec, però en la manera com ha funcionat, quan no fins fa poc ha destacat sempre el seu caràcter obert; imprevisible, fins ara ingovernable, resultat de la intervenció de múltiples agents desconnectats entre sí, sense que cap d'ells tingui la força suficient per dominar els altres. Amb tots els seus fracassos i fissures, amb totes les tensions entre el pol més comercial i el més exigent, sobre ell s'ha edificat la literatura més audaç, creativa i memorable del passat segle XX. En bona mesura aquests dispositius són indissociables del llibre de paper, de les seves possibilitats, de la riquesa i de la complexitat que admet la seva materialitat; en altres paraules, del lloc que ha ocupat l'objecte llibre en la memòria i en la imaginació dels lectors.

En síntesi: el llibre de paper no és tant un objecte como un sistema. Podríem veure'l com un univers en tres dimensions:

- a) la primera dimensió estaria constituïda pels propis textos, estables, finits, forjats per romandre, per resistir. És la dimensió de la imaginació.
- b) La segona és la dimensió de la memòria: és el moment per la forma, per la materialitat del llibre com a llenguatge, per l'objecte llibre com a recipient per a l'evocació i els records
- c) I la tercera és la dimensió de la cultura (en el sentir dels antropòlegs), del llibre com a vincle social, com un bé material que alhora és un valor social compartit, en acord i en disputa; aquí el llibre és mercaderia que es compra i es ven però que simultàniament pot arribar a ser portadora

de marques i signes culturals, que podem fer servir per parlar amb els altres del nostre lloc en el món.

Així, l'univers llibre seria un paisatge en relleu, els seus valls i turons representarien jerarquies, zones d'èmfasis i d'ombres, travessat per camins plens de senyals i advertències, delimitat per uns marges més enllà dels quals s'estén el que s'ha descartat i els que s'ha oblidat. Durant segles d'història, els nous lectors s'han format familiaritzant-se amb aquest paisatge, orientant-se poc a poc en ell. Potser sigui possible reduir-lo a una superfície plana amb una única dimensió: un continu de textos infinit i indiferenciat. Però llavors serà una altra cosa molt diferent: els mecanismes que permeten formar nous lectors, que tenen la capacitat de ressaltar determinades obres mentre se n'obliden d'altres i que fan possible que milers de desconeguts puguin compartir la lectura dels mateixos relats, hauran de reinventar-se novament de dalt a baix.

No és que pretenguem defensar el sistema de comercialització del llibre de paper en la seva versió actual; al contrari, en la seva evolució més recent mostra tendències com la sobreproducció desaforada, l'abandonament del llibre de fons o la submissió a les cadenes i a les grans superfícies comercials, que són impossibles de recolzar; tendències perverses que semblen el reconeixement implícit que el model de negoci ja no és sostenible. Despertem la sospita de que acabaran sent elles mateixes el motor de la autodestrucció.

La veritat és que ni les noves maneres de distribució del llibre imprès en paper, ni el model de negoci que es proposa pel llibre digital, no semblen gaire engrescadors. En cap dels dos, no podem estar segurs que els principis que han permès la llibertat, el risc i la creativitat podran sobreviure.. Hi ha símptomes prou preocupants que ens conviden a pensar el contrari: en particular, la omnipresència de dos grans agents globals (Google, Amazon) que avassallant amb la seva potència computacional (i financera), aspiren al control oligopòlic de la cadena del llibre.

En realitat és com si haguéssim d'acceptar que l'exercici crític de l'escriptura, de la lectura i la reflexió en llibertat només serà possible en l'esfera del "cru", entre els textos nascuts per fluir, per ser efímers i volàtils, en una mena de "zamizdat" digital en el que gairebé tot encara està per inventar; possibilitat que a nosaltres els "arcaics", els formats en la lectura de Plató i dels clàssics, ens xoca com una aporia. Un es pregunta si l'esfera dels textos "cuïts" (exceptuant potser els tècnics, científics i acadèmics) no s'estarà encaminant cap a un carreró sense sortida, cap a un inevitable estrangulació: potser a punt d'aconseguir que el vell sistema salti pels aires però sense disposar encara de cap alternativa per a la subtilitat i la complexitat d'un engranatge que sempre hem ignorat per evident.

|
Antonio Ramírez
Novembre 2008